

03

ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้าง การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ CULTURAL CAPITAL AND LOCAL WISDOM FOR PROMOTING PARTICIPATION IN NATURAL RESOURCES AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF TAMA COMMUNITY, BURIRAM

อุทิศ ทาหอม^a✉ พิชิต วันดี^b และสำราญ ธูระตา^a

^aคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

^bคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Utis Tahom^a✉ Pichit Wandee^b and Samran Dhurata^a

^aFaculty of Humanities and Social Sciences, Buriram Rajabhat University

^bFaculty of Science, Buriram Rajabhat University

✉ arm.utitt.tahom@gmail.com

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน” ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ผู้เขียนของพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.วิสุทธิ ไบไม้ เป็นผู้ประสานงานทบทวนวิจัย ที่ได้ให้ออกาสผู้เขียนได้พัฒนาตนเองและสร้างสรรค์ผลงานการวิจัยรับใช้สังคม รองศาสตราจารย์ ดร. วริญญา จิระวิพูลวรรณ ดร.โกมล แพรกกอง ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุพจน์ พฤกษ์วัน และผู้ทรงคุณวุฒิจากทุน HERP ทุกท่านที่ให้คำปรึกษาแนะนำการทำงานวิจัยทุกขั้นตอน จนได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัล “ผลงานวิจัยดีเด่น” ในกลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ประจำปี 2557 จากผลงานวิจัย 275 โครงการทั่วประเทศ

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา และชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อค้นหารูปแบบทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผู้ศึกษาใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบการเลือกอาสาสมัครเก็บข้อมูลผู้เข้ามาเป็นอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านตามาได้ร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ โดยใช้ชื่อว่า ปลูกป่าคืนแผ่นดิน เน้นการปลูกต้นสัก ต้นยางนา ต้นกล้วย เป็นต้น จากนั้นได้ขยายไปสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ชุมชนได้ดำเนินการไปในระยะหนึ่ง แต่ไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เนื่องจากขาดความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น การจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ การดูแลรักษาพื้นที่ และปัญหาการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ คณะผู้วิจัยจึงร่วมกันวางแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จนได้เกิดแผนปฏิบัติการในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ได้แก่ แผนการจัดการน้ำ แผนการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจชุมชน แผนการสร้างธนาคารปุ๋ยหมักและเมล็ดพันธุ์

คำสำคัญ : ทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

The purposes of the study were to explore problems in natural resources and environmental management of Tama Community, to study the techniques and procedures in building community participation, and to construct a model of cultural capital and local wisdom for promoting participation in natural resources and environmental management. The researchers used the purposive sampling technique and the volunteer sampling method and collected data from a total of 154 volunteer community researchers. The results revealed that: Tama Community has participated in managing natural resources and environment on 6 rai, later expanded to 24 rai, of public area with the project entitled "Reforestation, Given to Land," which emphasized planting teak, yang-na, banana, and so on. After running the project for a while, the community was not able to achieve the goals set due to the lack of various types of knowledge, such as the water management system, area maintenance, and access problems. As a result, there were 4 plans of action for the 24 rai public area after doing the AIC participatory planning. These plans were: 1) a water management plan, 2) an awareness raising plan in natural resources and environmental conservation, 3) a development plan for quality of life concerning the community economy, and 4) a manure and seed bank plan.

Keywords : Cultural capital, Local wisdom, Natural resources and environmental management, Community participation

บทนำ

หมู่บ้านตามา เป็นชุมชนหนึ่งที่ใช้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและบริหารจัดการให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู รักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักในการเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน เช่น ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีแห่นางตานา บุญกฐิน ผ้าป่า วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันลอยกระทง เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีแห่นางตานา ซึ่งเป็นประเพณีเช่นไหว้บรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมรในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์และศรีสะเกษเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้มีพระคุณ สืบสานขนบธรรมเนียมที่ลูกหลานต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ครูอาจารย์และหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งประเพณีแห่นางตานาชาวไทยเชื้อสายเขมรจะเตรียมการเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นวันรวมญาติ บุตรหลานที่ไปทำงานหรืออยู่ต่างถิ่นจะกลับมาร่วมพิธีนี้อย่างพร้อมเพรียง ประเพณีวัฒนธรรมที่ได้กล่าวข้างต้นนี้ ได้กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจในการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนบ้านตามา นอกจากนี้ยังได้เชิญชวนผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนและเยาวชน ในหมู่บ้านมาทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกัน เช่น ทำความสะอาดแหล่งน้ำสาธารณะ ปลูกต้นไม้ ปลูกกล้วยในพื้นที่สาธารณะพร้อมทั้งสอดแทรกแนวคิดเรื่องการฟื้นฟูอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และความสัมพันธ์อันดีระหว่างประชาชนในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการรักษาพื้นที่สาธารณะเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ประเพณีวัฒนธรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนบ้านตามา มีการสอดแทรกภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปด้วย เช่น การทำเครื่องจักสาน การทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย การทำกระเป๋าใส่ไอแพด (iPad) กระเป๋าไน้ตบู้ค อาสนะสำหรับปูนั่งที่ทอมาจากใยกล้วย สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ถูกผลิตขึ้นจากที่วัสดุที่มีภายในชุมชนผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ดัดแปลงประยุกต์ให้เกิดมูลค่าเพิ่ม เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น การถ่ายทอดชุดความรู้ของบุคคลต้นแบบให้ประชาชนในแต่ละครัวเรือนที่เคยทำนาปีเพียงอย่างเดียว หลังการเก็บเกี่ยวช่วงระยะเวลาการทำนาปีถัดไป ชาวบ้านตามาได้ขยายคันทนาที่ว่างเปล่าให้กว้างขึ้น เพื่อปลูกกล้วย พืชผักชนิดต่าง ๆ เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ กระชาย กระเจียว น้อยหน่า ฝรั่ง ชมพู เสาวรส เป็นต้น รวมทั้งไม้ยืนต้น เช่น ยางนา ตะเคียน ลี้ก มะฮอกกานี ไม้ สะเดา เป็นต้น และยังได้ขุดบ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ ฝักบัวฝัก กะเจดโดยใช้วิธีการปลูกพืชหลากหลายชนิดในพื้นที่ 1 ตารางเมตรหรือที่เรียกว่า เกษตรประณีต ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อปรับสภาพดิน คืนความเขียวขุมให้กับต้นไม้ตลอดปี

จากเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้นชุมชนบ้านตามามีความแตกต่างจากชุมชนอื่นตรงที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเข้ามาสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ประชาชนคนรุ่นใหม่เกิดความสำนึกตระหนักในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้นักวิจัยเขียนบทความวิจัยเรื่อง “ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จังหวัดบุรีรัมย์” เพื่อให้ชุมชนบ้านตามามีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นพร้อมกันนั้นยังนำไปสู่การสร้างพื้นที่ต้นแบบแห่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของจังหวัดบุรีรัมย์สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา
- 2) เพื่อศึกษาชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
- 3) เพื่อค้นหารูปแบบทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

แนวคิดและการทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดหลักในนำมาวิเคราะห์ในงานวิจัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ใช้แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ปัญหาของชุมชนบ้านตามา ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทุนทางวัฒนธรรมนักทฤษฎีวัฒนธรรมวิพากษ์ชาวฝรั่งเศส เช่น บูร์ดิเยอ (See Keawtep & Hinwiman, 2008) ก็เป็นผู้หนึ่งที่ริเริ่มนำแนวคิดเรื่องทุนประยุกต์ใช้ศึกษาวัฒนธรรมโดยได้นิยามความหมายของทุนว่า สิ่งใดจะกลายเป็นทุนได้ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นได้ทำหน้าที่ในฐานะความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม (Function as Social Relation of Power) จากนั้นเขาแบ่งประเภทของทุนออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) เป็นทุนที่เกิดจากการสะสมความมั่งคั่งของรายได้และทรัพย์สินที่อยู่ในรูปของเงินทอง อาคารบ้านเรือน เครื่องเพชรนิลจินดา รถยนต์ หุ่น เป็นต้น ทุนประเภทนี้สามารถนำไปแลกเปลี่ยนเป็นทุนประเภทอื่นตามมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ 2) ทุนทางสังคม (Social Capital) เป็นรูปแบบของโครงสร้าง สถาบัน เครือข่ายและความสัมพันธ์ซึ่งปัจเจกบุคคลสามารถใช้ในการดำรงรักษาและพัฒนาตนเองเพื่อเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มสังคมตามที่ตนเองต้องการ ทุนทางสังคมเป็นเสมือนทรัพยากรประเภทหนึ่งที่สามารถนำไปเอื้อประโยชน์ทางสังคมให้แก่แต่ละคนตามกลุ่มที่สังกัดตั้ง แต่ในครอบครัว โรงเรียน หมู่บ้าน สถานที่ทำงาน กลุ่มธุรกิจ เป็นต้น 3) ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) เป็นสถานภาพ ชื่อเสียง หรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดการได้เปรียบหรือได้รับผลประโยชน์ต่างๆ และ 4) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) บูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1986) นิยามไว้ว่า เป็นทุนที่สะสมอยู่ในตัวตนของแต่ละบุคคล วัตถุสิ่งของ และที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน ซึ่งแต่ละบุคคลได้รับการหล่อหลอมและผลิตซ้ำ เพื่อสืบทอดผ่านทางระบบการศึกษา ผลผลิตที่ได้จากการสะสมทุนทางวัฒนธรรมคือ รสนิยม (Taste) ซึ่งจะสร้างความแตกต่างและเป็นเครื่องมือที่ใช้ธำรงรักษาระดับชั้นในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไป

ในขณะที่ Storey (1999) นักวิชาการด้านวัฒนธรรมศึกษา เห็นว่า ทุนทางวัฒนธรรมเป็นการสะสมของ ความรู้ ความคุ้นเคย และความรู้สึกของแต่ละบุคคลในเรื่องภูมิหลังครอบครัว การลงทุนทางด้านการศึกษา และสถานภาพทางสังคมซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จในชีวิตที่แตกต่างกันทุนทางวัฒนธรรมที่แต่ละบุคคลสะสมมาจะมีอิทธิพลต่อพื้นฐานการรับรู้วัฒนธรรมที่ครอบงำหรืออำนาจที่มีอิทธิพลในสังคมว่าเป็นเรื่องธรรมดา

ส่วน Griswold (2004, pp. 93 – 95) นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษาอธิบายความหมายทุนทางวัฒนธรรมจากแนวคิดของบูร์ดิเยอ เพิ่มเติมว่า วัฒนธรรมอาจถูกมองในฐานะเป็นทุนชนิดหนึ่งที่สามารถสะสมและนำไปลงทุนได้เหมือนดังเช่นทุนทางเศรษฐกิจ หรือสามารถนำไปแปรรูปเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ ทุนทางวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อการรับรู้รสนิยมทางศิลปวัฒนธรรมรวมถึงรูปแบบการใช้ชีวิตด้วยการมองทุนทางวัฒนธรรมว่าเป็นการสะสมทุนชนิดหนึ่งที่น่าไปสู่การรับรู้ของอำนาจที่มีอิทธิพลในสังคม

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น งานวิจัยของ สุวีริรัตน์ เทมววรรณ (Temawat, 2005) ศึกษาเรื่อง อัตลักษณ์และการนำเสนอภาพตัวแทนของการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาเปรียบเทียบสองชุมชนต่างชาติพันธุ์ พบว่า ชุมชนปกากะญอได้มีการนำเอาพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาใช้เป็นการผลิตซ้ำ ๆ กระบวนการของความคิดและสำนึกในอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ขณะที่ชุมชนคนพื้นราบแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้ด้วยวิธีการจำแนกพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ การนิยามตัวตนว่าเป็นผู้อนุรักษ์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนนั่นเอง สำหรับการนำเสนอภาพตัวแทนที่คล้ายคลึงกันคือ การนิยามตนเองของชุมชนในฐานะผู้อนุรักษ์โดยถ่ายทอดออกมาในรูปของกิจกรรมเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกเลือกนำมาใช้เพื่อการสะสมทุนทางสัญลักษณ์ เพื่อสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ให้กับชุมชน โดยมีกิจกรรมที่สำคัญอยู่ 2 กิจกรรม คือ การบวชป่า และการทำแนวกันไฟ ซึ่งเป็นการพยายามยับยั้งและตีความของการเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน เพื่อนำมาใช้ในต่อสู้และสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนขึ้นมาใหม่แทนภาพลักษณ์ในเชิงลบที่สังคมภายนอกพยายามสร้างขึ้น

กนกวรรณ วรรณธำ (Wanthanang, 2010) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง” โดยศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเอง 3 มิติ ได้แก่ มิติโครงสร้าง มิติการรับรู้ และมิติความสัมพันธ์ มิติโครงสร้าง ประกอบด้วย เครือข่ายทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มิติการรับรู้ ประกอบด้วย การติดต่อสื่อสาร และมิติความสัมพันธ์ ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคม ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัยและหลักธรรม พบว่า กระบวนการการจัดการความรู้ของชุมชนพึ่งพาตนเอง 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน ได้แก่ ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรู้ด้านการจัดการการเงิน ความรู้ด้านการดำเนินชีวิต ความรู้ด้านการประกอบอาชีพ และความรู้ด้านการจัดสวัสดิการกลุ่ม โดยทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเองมีความสัมพันธ์กับการจัดการความรู้ของชุมชน ทุนทางสังคมในมิติโครงสร้างมีลักษณะเป็นรูปแบบของการติดต่อทางสังคมระหว่างบุคคล กลุ่ม และชุมชนซึ่งทำให้บุคคล กลุ่ม และชุมชนมีช่องทางที่ทำให้เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์และยังก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางความรู้ด้วย ผลการศึกษานำมาสู่การพัฒนาตัวแบบบูรณาการทุนทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งอธิบายได้ว่าทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่ชุมชนได้สร้างขึ้น โดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคมได้เกิดก่อให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ ก่อให้เกิดการแสวงหาความรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การเรียนรู้โดยการทดลองปฏิบัติและการถ่ายทอดบทเรียนจากการดำเนินงานจนเกิดการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้เดิมและความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับชุมชน นำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ที่ก่อให้เกิดการพึ่งพากันเองภายในชุมชน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ทั้งนี้ เพื่อให้ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ครอบคลุมทั้งมิติเชิงลึกและเชิงกว้างโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

- 1) คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน โดยจัดเวทีระดมสมอง วิเคราะห์ปัญหาชุมชนและค้นหาอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน
- 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Technique) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ซึ่งได้แก่ ผู้รู้และผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโส และประชาชนบ้านตามา โดยให้นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน
- 3) จัดเวทีชาวบ้าน ในการระดมความคิดเห็นของกลุ่ม (Group think) โดยใช้เทคนิคกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Appreciation-Influence-Control: AIC) การระดมสมอง (Brainstorming) แผนที่ความรู้ (Mind Mapping) รวมทั้งการวิเคราะห์จุดอ่อน-จุดแข็งภายในกลุ่ม และโอกาส-ข้อจำกัดภายในชุมชนบ้านตามา (SWOT Analysis) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ตลอดจนการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
- 4) การวิเคราะห์และสรุปข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยประชาชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ประชากรที่ทำการศึกษาคือ เป็นประชากรที่ให้ข้อมูลและมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนบ้านตามา ทั้ง 3 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 16 และหมู่ที่ 18 ตำบลชุมแสง อำเภอเสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป จำนวน 100 คน โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน พร้อมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างที่สามารถให้ข้อมูลได้ชัดเจน และมีประสบการณ์ในการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบการเลือกแบบอาสาสมัคร (Volunteer Sampling) เก็บข้อมูลผู้ที่เข้ามาเป็นอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน ประกอบด้วย เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ ประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้าน และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จำนวน 54 คน รวมจำนวนทั้งสิ้น 154 คน

วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มุ่งเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การวางแผนปฏิบัติการและแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามาทั้ง 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วยการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1) พัฒนาใจทวิวิจัยร่วมกับชุมชนบ้านตามา ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน นักวิจัยชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส เด็กและเยาวชน ประชาชนบ้านตามา เป็นต้น

2) ข้อมูลบริบทชุมชน คณะผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

2.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน เก็บรวบรวมจากผู้อาวุโส ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ประชาชน และเอกสารต่าง ๆ ในชุมชน

2.2 ข้อมูลด้านกายภาพ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ อาณาเขตที่ตั้ง การตั้งถิ่นฐาน สถานที่ที่สำคัญ คณะผู้วิจัยจัดทำแผนที่ชุมชน โดยร่วมกันเดินสำรวจ จัดทำแผนที่เดินดิน จากประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส เด็กและเยาวชน นักศึกษา ประชาชนบ้านตามา

2.3 ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ อาชีพ รายได้ การถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยการสัมภาษณ์จากประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนในชุมชนบ้านตามา โดยการจัดทำ ปฏิทินการผลิตและปฏิทินการใช้ประโยชน์ทรัพยากรพื้นที่เกษตร สภาพนิเวศ ดิน น้ำ ป่า

2.4 ข้อมูลด้านวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ แหล่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รู้และผู้อาวุโสในชุมชนด้วยการเล่าวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา พร้อมทั้งจัดทำปฏิทินวัฒนธรรม 12 เดือน และจัดทำช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3) การศึกษากิจกรรมจัดการกระบวนการค้นหาปัญหาสาเหตุผลกระทบและร่วมกันค้นหาสิ่งดี ๆ ที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมมีอยู่ในชุมชนบ้านตามา เพื่อนำไปสู่การสร้างภาพฝันร่วมกันโดยใช้กระบวนการ Future Search Conference หรือ F.S.C. โดยการจัดเวทีเสวนา การพูดคุยปรึกษาหารือร่วมกับนักวิจัยชุมชน

4) กิจกรรมวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา โดยการร่วมกันวิเคราะห์สังเคราะห์ จัดทำแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

4.1 กิจกรรมสนับสนุนสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา เช่น การศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบ การประชุมการเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้านต่าง ๆ การจัดเวทีประชาคม ตลอดจนจนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการเก็บข้อมูล คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนา กลุ่มการจัดเวที การศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบ และการถอดจากเทปบันทึกเสียงมาจัดหมวดหมู่และเรียบเรียงตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์เจาะลึก หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อร่วมกันตีความจากข้อมูลที่เก็บได้มาทำการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนตามประเด็นที่ตั้งไว้ และอภิปรายผลการศึกษา พร้อมทั้งค้นหาแนวทางและทางเลือกที่เหมาะสมในการปฏิบัติการแก้ไขปัญหา โดยเน้นการวิเคราะห์แบบเปรียบเทียบข้อมูลการจัดการทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในสมัยอดีตกับสมัยปัจจุบันที่มีความเหมือนและความต่างกันอย่างไร มีข้อดี ข้อเสียแตกต่างกันอย่างไร การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงใช้วิเคราะห์

ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ (Place) ทั้งด้านกายภาพ ความคิดและสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และการวิเคราะห์สาเหตุและผลลัพธ์ (Causal Analysis) ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา โดยการใช้หลักการมิติของเส้นสายแห่งกาลเวลา (Time Series) เพื่อสามารถจำแนกความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของชุมชน

ผลการศึกษา

สถานการณ์ปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา

จากข้อค้นพบจากการวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้แบ่งยุคการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ยุคก่อตั้ง ยุคกลาง และยุคฟื้นฟูป่าในพื้นที่สาธารณะจนถึงปัจจุบันของชุมชนบ้านตามา ดังนี้

ยุคก่อตั้งชุมชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2444 - 2550

ยุคเริ่มก่อตั้งชุมชนบ้านตามา เมื่อ พ.ศ. 2444 หรือประมาณ 113 ปีที่ผ่านมา โดยมีตระกูล “ชีรัมย์” อพยพมาจากโคกเพณามาตั้งที่ปลายนาห่างจากโคกเพณาประมาณ 1 กิโลเมตร มีประมาณ 10 หลังคาเรือน ทั้งหมดเป็นญาติกันที่อพยพหนีหิวตอดโรคมาอาศัยอยู่บริเวณหนองน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ได้แก่ การเพาะปลูก การล่าสัตว์ การหาของป่า เป็นต้น เวลาต่อมามีประชาชนบริเวณใกล้เคียงเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัยทำให้มีบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น อาชีพส่วนใหญ่ในช่วงนี้ก็คือ อาชีพทำไร่ ทำนา เน้นการผลิตเพื่ออุปโภคบริโภค แบ่งปันกัน ซึ่งเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชนช่วงบุกเบิกที่ต่างคนต่างอพยพมาเป็นเครือญาติ เพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน โดยต้องมาจากพื้นโคกเพณาที่เกิดโรคระบาด “อหิวตโรคร” จนผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก หลังมาต้องเป็นกลุ่มชุมชนขนาดเล็กต่างคนต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รักใคร่ปรองดอง การช่วยเหลือกันในการดำรงชีวิต เช่น ช่วยกันลงแรงในการทำนาทำไร่ สร้างบ้านประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก และการช่วยเหลือกันในส่วนของกิจกรรมทางสังคม เช่น การทำบุญ งานบวช งานแต่ง งานศพ ก็ยังเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชุมชนบ้านตามาที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ จนกระทั่งหน่วยงานราชการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านตามา คือนายทอง ชีรัมย์ ให้ขึ้นกับ ตำบลปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ (เขตการปกครองสมัยนั้น) โดยมีหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้ ทิศเหนือจรดบ้านชุมแสง ทิศตะวันออกจรดบ้านโคกสิงห์ ทิศใต้จรดบ้านตะครอง ทิศตะวันตกจรดบ้านตาเสา ต่อมาบ้านตามาแยกจากตำบลปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ มาอยู่ในเขตการปกครองของตำบลหนองใหญ่ กิ่งอำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของตำบลชุมแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

ในปี พ.ศ. 2500 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้น เกิดการแผ้วถางป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น สัตว์ป่า เห็ด ต้นไม้ มัน เป็นต้น ในขณะที่ตัวกันรัฐบาลได้ส่งเสริมให้ประชาชนตามพื้นที่ชนบท ทำการเกษตรมากขึ้น โดยเน้น ข้าว ถั่ว มัน ข้าวโพด ปอ เป็นต้น เพื่อเป็นการตอบสนองการส่งออกของภาครัฐ โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อสินค้าจากประชาชน จนเป็นเหตุในวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชุมชนบ้านตามาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในยุคก่อนนี้สภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามานั้น ระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ขนาดใหญ่ ลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ มีสัตว์ป่ามากมาย เช่น เก้ง กวาง เสือ ช้าง เป็นต้น มีพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด เช่น เห็ด หน่อไม้ ดอกกระเจียว ผักต้ว พืชสมุนไพร เป็นต้น ชาวบ้านอาศัยความหลากหลายและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตแบบพอเพียง วิถีชีวิตของชาวบ้านในสังคมยุคนี้ ถือได้ว่าเป็นความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหารจากธรรมชาติเพราะมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่านานาพันธุ์ แหล่งน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค และความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนทุนทางสังคม ได้แก่ ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความรัก ความเสียสละต่องานส่วนรวม ความมีจิตใจที่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ พี่พาคอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมบ้านตามา ในสมัยนี้ นับว่าเป็นสังคมแบบพอเพียง ไม่แก่งแย่งแข่งขัน ไม่เห็นแก่ตัว เป็นสังคมที่มีความสงบสุข ลักษณะการปกครองในยุคนี้มีผู้นำ คือ ผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้าน เป็นผู้ชี้ชาวบ้านไว้วางใจ มีวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจในการทำกิจกรรมทางศาสนา

ยุคกลางของชุมชนบ้านตามา ตั้งแต่ พ.ศ. 2517-2547

ในปี พ.ศ.2517 เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเดิมมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ในยุคนี้ทรัพยากรธรรมชาติได้เริ่มถูกทำลายจากคนในชุมชน จนไม่เหลือให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีในอดีต สาเหตุจากประชาชนบุกรุกเข้าไปตัดไม้ แคว้งถางทำเป็นพื้นที่การเกษตร ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวไร่ไปกว่านั้นชาวบ้านเริ่มนำปุ๋ยเคมีมาใช้ในการทำเกษตรเพิ่มขึ้น เป็นเหตุให้สภาพดินแข็ง กระด้าง ดินเค็ม พืชไม่เจริญเติบโต ระบบนิเวศการเกษตรถูกทำลาย กุ้ง หอย ปู ปลา เริ่มลดน้อยลงไปด้วย การประกอบอาชีพในยุคนี้ส่วนใหญ่ ทำนา ทำไร่ ปลูกอ้อย ปลูกมัน ข้าวโพด ออซีพรอง ได้แก่ เลี้ยงสัตว์ รั้วข้างทั่วไปในชุมชน และไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม

ในปี พ.ศ. 2524 เริ่มมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน สังคมชนบทที่เคยเป็นอยู่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านมีความสะดวกสบายมากขึ้น มีเครื่องใช้ไฟฟ้า มีเครื่องอำนวยความสะดวกมากมาย เช่น พัดลม ตู้เย็น ทีวี หม้อหุงข้าว เป็นต้น เงินจึงมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนมากขึ้น จึงทำให้คนในชุมชนต้องแสวงหาเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในครัวเรือน จึงเหตุให้ชาวบ้านบางส่วนเริ่มเข้าตัดต้นไม้เข้ามาแปรรูปทำฟืน เผาถ่าน เพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้แก่ครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าชุมชนให้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อปลูกข้าว ปอ มัน ข้าวโพด ถั่วลิสง เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีโครงการพัฒนาขุดลอกพื้นที่สาธารณะหนองตะแบนของหน่วยงานกองอำนวยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ กองบัญชาการทหารสูงสุด เพื่อให้ชุมชนสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ตลอดทั้งปี โดยมีการสร้างคันดินล้อมรอบหนองตะแบน ทำให้พื้นที่ป่ารอบ ๆ สูญหายไปด้วย

ยุคการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา ตั้งแต่ พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2547 เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทรัพยากรทางธรรมชาติ คือ กรมพัฒนาที่ดินได้งบประมาณ จำนวน 19 ล้านบาท มาสร้างเป็นพื้นที่ทำการเกษตรให้กับชุมชน โดยดำเนินการขุดสระและตัดต้นไม้ในบริเวณพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ใกล้เคียงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ถูกตัดโค่น แคว้งถาง เป็นต้น ผลการพัฒนาโครงการของหน่วยงานภาครัฐทำให้

สภาพพื้นที่ป่าโล่งเตียน ในระยะแรกคนในชุมชนมีความคิดเห็นว่า โครงการของกรมพัฒนาที่ดินจะเป็นผลดีกับชุมชน ในทางกลับกันได้ส่งผลเสียและผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนของบ้านตามาอย่างเห็นได้ชัด ที่สำคัญโครงการดังกล่าวไม่ได้ผ่านองค์การบริหารส่วนตำบลชุมชนมีเพียงการเสนอข่าวทางหนังสือพิมพ์ว่าจะมีโครงการพัฒนาพื้นที่การเกษตรของชุมชนบ้านตามา จึงทำให้ผู้นำชุมชน ชาวบ้านบางส่วนที่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและได้สอบถามกับองค์การบริหารส่วนตำบลชุมชนกำหนด อำเภอสตึก จึงได้ทราบว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดบุรีรัมย์ท่านหนึ่ง (สงวนนาม) ได้นำงบประมาณลงมาเพื่อพัฒนาพื้นที่การเกษตร โดยเลือกพื้นที่บ้านตามาเป็นพื้นที่นำร่องของจังหวัดบุรีรัมย์ โดยกรมพัฒนาที่ดินเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ แต่คนในชุมชนไม่มีใครทราบรายละเอียดของโครงการดังกล่าวว่ามีการดำเนินการอย่างไร ดำเนินการตรงส่วนไหนบ้าง ใช้พื้นที่จำนวนเท่าไร เนื่องจากไม่ได้มีการจัดทำประชาคมทำความเข้าใจกับชาวบ้าน ผลการจากการดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่เกษตร พบว่า ได้ทำลายป่าชุมชนจนโล่งเตียน สภาพพื้นที่ป่าสาธารณะถูกทำลาย พื้นที่ไร่นาจของชาวบ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียงถูกทำลายไปด้วย โดยมีการขุดลอกหนองจบกกับหนองตะเคียนเข้าด้วยกัน จำนวน 100 ไร่ ซึ่งเป็นสภาพพื้นที่ป่าชุมชนขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านได้เก็บหาของป่า เช่น เก็บเห็ด หน่อไม้ มัน หาฟืน เผ่าถ่าน ล่าสัตว์ กลับถูกทำลายด้วยโครงการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐ ชำร่วยไปกว่านั้นหลังจากมีการทำแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร จำนวน 100 ไร่ ก็ทำการผันน้ำให้กับชาวบ้านได้ใช้ทำเกษตร ผลปรากฏว่า น้ำไม่ไหลซึ่งเกิดจากระบบการวางท่อน้ำที่ไม่ได้วิเคราะห์สภาพความสูงต่ำของแหล่งน้ำกับพื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน จึงทำให้ชาวบ้านชุมชนบ้านตามา ได้ประชุมปรึกษาหารือ เพื่อนำปัญหาแจ้งกับหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการ แต่หน่วยงานดังกล่าวกลับไม่เข้ามาแก้ไขปัญหานี้ให้กับชุมชน จึงทำให้โครงการพัฒนาพื้นที่การเกษตรด้วยงบประมาณ 19 ล้านบาทล้มเหลว พร้อมทั้งสร้างความเสียหายให้กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา ที่สำคัญการใช้งบประมาณ จำนวน 19 ล้านบาทไม่เกิดการคุ้มค่าต่อการลงทุน วัสดุอุปกรณ์ของโครงการที่เหลือบางส่วนไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น ท่อ PVC บั๊มน้ำ บางส่วนถูกชาวบ้านขุดทิ้ง บางส่วนแตกหักเพราะไม่ได้รับการดูแลรักษา

ชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ชุมชนบ้านตามาได้มีชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 2 ชุดความรู้ ได้แก่

1) ชุดประสบการณ์ความรู้ด้านการทำเกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ ใน พ.ศ. 2552 ประชาชนบ้านตามา นำโดย นายคำนึ่ง เจริญศิริ ได้เชิญชวนผู้ที่สนใจจำนวน 50 คน เข้าร่วมอบรมโครงการหลักสูตร วิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน (วปอ. ภาคประชาชน) ของพ่อคำเตื่อง ภาชี ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นหลักสูตรอบรมสำหรับเกษตรกรผู้ที่มีรายรับไม่สมดุลกับรายจ่าย ผู้ที่ต้องการปลดหนี้ ผู้ที่ประสบปัญหาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ผู้ที่ขาดทุนความสุข ผู้ที่อยากเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนเองจากที่ “อยู่ร้อนนอนทุกข์” มาเป็น “อยู่เย็นเป็นสุข” ด้วยหลักการง่าย ๆ นั่นคือ “ความพอเพียง” แนวคิดของหลักสูตรดังกล่าวได้ใช้หลักอริยสัจสี่ของพระพุทธศาสนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เป็นหลักในการถ่ายทอด เพื่อให้เกิดการคิดวิเคราะห์ถึงความทุกข์ สาเหตุของทุกข์ ทางเลือกหรือทางออกที่จะทำให้ดับทุกข์ได้และวิธีดับทุกข์

ให้หมดไป ซึ่งชาวบ้านที่ผ่านการอบรมจากหลักสูตรดังกล่าวได้รวมกลุ่มกันในการสร้างชุมชนบ้านตามาให้เกิดความอุดมสมบูรณ์กลับมาอีกครั้ง โดยเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาชีวิตด้วยการย้อนไปมองอดีต กลับไปมองดูเหตุแห่งความผิดพลาดตั้งแต่เริ่มต้น โดยเริ่มลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมี เน้นการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ จนสามารถขยายผลให้กับประชาชนในหมู่บ้านได้เข้ามาเรียนรู้ตลอดระยะเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมา จำนวน 30 ครอบครัว จนได้มีการก่อตั้งศูนย์แหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ปี 2551 เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้กับบุคคลที่สนใจทั้งภายในและนอกชุมชน ทำให้หลายคนสนใจที่จะทำตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจังภายในครัวเรือนของตน เช่น ปลูกกล้วย ขุดสระเลี้ยงปลา ปลูกต้นไม้ ทำปุ๋ยชีวภาพ ทำเกษตรผสมผสาน เป็นต้น วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มกลับมาสู่ระบบการแบ่งปัน เชื้ออาหาร การพึ่งตนเองอีกครั้ง ทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน นอกจากนี้ยังมีกองทุนต่าง ๆ เพื่อป้องกันความเสี่ยง อาทิ กองทุนข้าวเปลือก กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ กลุ่มเพาะพันธุ์ไม้ยืนต้น เช่น ยางนา ตะเคียน ลัก เป็นต้น

2) ชุดประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา พบว่า จากการทำนาปีอย่างเดียวยังคงการเก็บเกี่ยวปล่อยให้น้ำให้ว่างเปล่ารอฤดูทำนาหน้าฝนฤดูถัดไป เปลี่ยนมาเป็นการขยายคันนาให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อปลูกกล้วย พืชผักชนิดต่าง ๆ เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ กระชาย กระจ่าง ไม้ผล เช่น น้อยหน่า ฝรั่ง ชมพู่ เสาวรส ฯลฯ ไม้ยืนต้น เช่น ยางนา ตะเคียน ลัก มะฮอกกานี ไม้ สะเดา ฯลฯ ขุดบ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ ฝักบัว ฝักกะเจด เป็นต้น โดยปลูกพืชหลากหลายชนิดในพื้นที่ 1 ตารางเมตร (เกษตรประณีต) จากที่นาแห้งแล้งในหน้าร้อนกลับเขียวชอุ่มด้วยต้นไม้ตลอดปี จากอากาศที่ร้อนอบอ้าวทั้งปีกลับเย็นสบายเมื่ออยู่ใต้ร่มไม้ ลัก กล้วย สะเดา มะฮอกกานี ที่ขึ้นเบียดเสียดกัน สูง 5 - 6 เมตร เพียงระยะเวลา 3 ปีเท่านั้น ขณะที่ไปไม้ ต้นกล้วย ต้นพืช ฝักที่หมดอายุร่วงหล่นลงพื้นดินย่อยสลายกลายเป็นปุ๋ย ปรับสภาพดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงได้ขยายผลไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ โดยใช้ชื่อว่า “แผนภูมิตัวด้วยยุทธศาสตร์กล้วย ๆ” เริ่มแรก จำนวน 10 คน เป็นแกนนำหลักและได้ไปเชิญชวน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ เข้าร่วมโครงการ โดยเริ่มปลูกต้นลัก ยางนา ปลูกต้นกล้วยสลักกับต้นลัก ต้นยางนา เพื่อให้ได้ดูชิมสารอาหารจากต้นกล้วย พอต้มกล้วยโตสามารถออกผลผลิตก็นำไปขาย เพื่อนำเงินมาตั้งเป็นกองทุนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ การดำเนินกิจกรรม ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์เข้ากิจกรรมด้วยทุกครั้ง เช่น ปลูกป่า บวชป่า และทำบุญป่า โดยใช้ชื่อว่า “โครงการปลูกป่าคืนแผ่นดิน” ปัจจุบันได้กลายเป็นพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้นแบบของชุมชนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ 6 ไร่ เช่น เก็บเห็ด หาสัตว์ป่าขนาดเล็ก เก็บพืชผัก ผลไม้ป่า เป็นต้น นับได้ว่าชุมชนได้ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและสร้างระบบนิเวศทางธรรมชาติให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง หลังได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่การเกษตรของกรมพัฒนาที่ดินจังหวัดบุรีรัมย์ ชาวบ้านยังได้นำแนวคิดไปขยายผลสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ เริ่มดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 มีประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 300 คน ทั้งชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐ เช่น ธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ เป็นต้น เข้ามาช่วยกันปลูกป่าในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ชาวบ้านได้ตกลงร่วมกันให้วันสำคัญทางศาสนา ทั้ง 12 เดือน ชาวบ้านจะมารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ 24 ไร่ เช่น ปลูกป่า บวชป่า ทำความสะอาดหมู่บ้าน ทำความสะอาดแหล่งน้ำ เป็นต้น

ถือได้ว่าชุมชนบ้านตามาได้นำทุนทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อมา ความเสียสละเพื่อส่วนรวมมาประยุกต์ใช้กับจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน หลังจากดำเนินการในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ได้ระยะหนึ่งชาวบ้านประสบปัญหาต้นไม้เริ่มตาย เนื่องจากขาดน้ำและมีสัตว์เลื้อยเข้ามาทำลายต้นไม้ ชาวบ้านจึงใช้ค้นหาวิธีแก้ไขปัญหา จนได้สูบน้ำจากหนองน้ำจบกและหนองตะเคียนมารดน้ำต้นไม้ให้เกิดความชุ่มชื้น ชาวบ้านดำเนินการได้ประมาณ 2 เดือน ได้เกิดปัญหาใหม่ตามมาคือไม่มีงบประมาณเงินทุนซื้อน้ำมันมาเติมเครื่องสูบน้ำ เงินกองทุนที่เคยเก็บสะสมไว้ก็หมด ชาวบ้านจึงได้ปรึกษาหาหรือกันว่า “ควรหยุดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ไว้เพียงเท่านี้ก่อน หากมีงบประมาณค่อยมาดำเนินการต่อ”

จากการถอดบทเรียนร่วมกับชุมชน พบว่า ที่ผ่านมาชาวบ้านขาดองค์ความรู้ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การผันน้ำมาใช้ในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ การบำรุงรักษาต้นไม้ สัตว์เลื้อยทำลายต้นไม้ การห้ามบุกรุกพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น คณะผู้วิจัยกับนักวิจัยชุมชน วิเคราะห์ สังเคราะห์ วางแผน พร้อมทั้งไปศึกษาดูงานกับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ศูนย์พ่อค้าต๋อง ภาษี กลุ่มอีโตน้อย ศูนย์การเรียนรู้แสงจันทร์ เป็นต้น แล้วกลับมาสรุปบทเรียนและนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ โดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์มาช่วยในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร วิเคราะห์สภาพพื้นที่และทำการวางท่อจากพื้นที่สูงลงสู่พื้นที่ต่ำ การทำคลองน้ำรอบพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ การทำระบบพญาน้ำให้ไหลจากศูนย์การเรียนรู้เนินพอกิน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น ส่วนการนำทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยนำแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ มาเป็นต้นแบบ เช่น การทำนุปลูก การดูแลรักษาป่า การสร้างในคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการปลูกป่า เป็นต้น โดยเชิญชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการขับเคลื่อนในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ดังเห็นได้จากการใช้ “กลยุทธ์ชุดคลองรอบเมือง” เพื่อป้องกันการบุกรุกพื้นที่สาธารณะและป้องกันสัตว์เลื้อยเข้ามาทำลายต้นไม้ที่ปลูก เนื่องจากที่ผ่านมาชุมชนประสบปัญหาเกี่ยวกับการดูแลรักษาต้นไม้ และไม่สามารถนำน้ำมาสร้างความชุ่มชื้นให้กับสภาพดินในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ จึงได้จัดทำระบบการจัดการน้ำ เช่น ขุดลอกคลองรอบพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ พร้อมทั้งการปลูกฝังจิตสำนึกในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การตั้งกฎกติกาชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ และการตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ระบบการจัดการน้ำที่ดียังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อพื้นที่การเพาะปลูกพืชผักต่าง ๆ เช่น พริก ข้าวโพด ถั่วฝักยาว แตงกวา เป็นต้น หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไร่ นา อีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนที่มีพื้นที่ทำกินน้อยได้มีโอกาสสร้างงานและอาชีพจากพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ พร้อมทั้งการจัดตั้งธนาคารปูและเมล็ดพันธุ์ เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้ปลูกพืชผักปลอดสารพิษและการใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติในการดูแลรักษาพืชผักที่ปลูก

ข้อมูลดังกล่าวได้เข้าสู่เวทีประชาคมหมู่บ้านในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2557 เวลา 09.00 น. โดยมี คณะผู้วิจัย ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส ประชาชนบ้านตามา เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่เกษตรขององค์การบริหารส่วนตำบลชุมแสง จำนวน 150 คน เข้าร่วมประชุมในเวทีประชาคม ทุกคนเห็นด้วยกับการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง และเป็นพื้นที่ต้นแบบนำร่องโดยใช้ที่สาธารณะของชุมชนมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างครอบคลุมทุกมิติ ได้แก่ มิติด้านการเกษตร มิติด้านสังคมวัฒนธรรม และมิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

รูปแบบทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

รูปแบบทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ มี 4 รูปแบบ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) รูปแบบการจัดการน้ำในพื้นที่ 24 ไร่ เพื่อทำการเกษตรและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยได้แนวทางแผนการจัดการน้ำ ได้แก่

- การขุดคลองรอบพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ เพื่อกักเก็บน้ำให้เกิดความชุ่มชื้น มีความลึก 3 เมตร กว้าง 1 เมตร พร้อมทั้งทำคันกันน้ำเป็นจุด ๆ เพื่อป้องกันน้ำไม่ให้แห้งขอดและไหลไปรวมจุดใดจุดหนึ่งมากเกินไป

- การผันน้ำจากหนองจบกและหนองตะเคียนเข้าสู่คลองรอบพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ โดยใช้แผงโซลาร์เซลล์ จำนวน 500 วัตต์ ต่อกับปั้มน้ำชักมอเตอร์ 500 วัตต์ ผันขึ้นไว้ในโถงน้ำรอบพื้นที่สาธารณะ 20 ไร่ จำนวน 3,500 ลิตร เพื่อใช้รดน้ำพืชผัก ต้นไม้ ในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่

- การขุดวางท่อน้ำระหว่างหนองจบกและหนองตะเคียนเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ โดยทำการวิเคราะห์สภาพสูงต่ำระหว่างพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ พบว่า หนองจบกและหนองตะเคียนมีพื้นที่สูงกว่า คลองน้ำที่ได้ทำการขุดในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ จึงได้ใช้การจัดการน้ำตามระบบน้ำที่สูงไหลลงสู่ที่ต่ำ

2) รูปแบบการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มิวิจัยได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ที่ดินไม้จากศูนย์เพาะชำกล้าไม้อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 500 ต้น และทำหนังสือขอความอนุเคราะห์พันธุ์ปลาจากศูนย์วิจัยและพัฒนาพันธุ์กรรมสัตว์น้ำบุรีรัมย์ จำนวน 20,000 ตัว เพื่อนำมาปล่อยในคลองรอบพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ โดยแผนการปลูกฝังจิตสำนึกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใช้แนวทางการทำงานขับเคลื่อน 4 ส่วน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย ที่เรียกว่า บวร. (อ่านว่า บอ วอ รอ มอ) เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ นั้น คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ใช้ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนมาประยุกต์ใช้กิจกรรมได้แก่ การปลูกป่า การบวชป่า การปฏิญาณตนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเป็นประธานในการทำกิจกรรมปลูกป่าในครั้งนี้ พร้อมทั้งเชิญโรงเรียนบ้านตามา และคณาจารย์นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ พร้อมทั้งยังเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย ในการแก้ไขปัญหาสังคม ผลจากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวทำให้ชาวบ้านตามาได้ประกาศวันที่ 1 กันยายนของทุกปีให้เป็นวันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยจะมีพิธีทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ได้ก่อตั้งหมู่บ้านตามาและร่วมกันปลูกป่า นับได้ว่าการสร้างความตระหนักและความเป็นเจ้าของให้กับชาวบ้านได้อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนไว้ให้เป็นมรดกในอนาคต นอกจากนี้องค์การบริหารส่วนตำบลชุมชนแสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ได้จัดสรรให้งบประมาณสนับสนุน จำนวน 50,000 บาท ในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ภายใต้ชื่อว่า “ศูนย์การเรียนรู้ศูนย์บาทของชุมชนบ้านตามา”

3) รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชน ทั้ง 3 หมู่บ้าน ได้ประชาสัมพันธิ์ให้ประชาชนผู้สนใจทำการเพาะปลูกเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ โดยให้

โอกาสผู้ที่มีพื้นที่ทำกินน้อยให้มาลงทะเบียน ในวันที่ 1-31 พฤษภาคม 2557 มีชาวบ้านมาลงทะเบียนจำนวน 16 คน และมีการทำสัญญาเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่สาธารณะ 24 เป็นระยะเวลา 2 ปี เพื่อเป็นการป้องกันการเข้าไปถือครองสิทธิ์ถาวร นอกจากนี้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันตั้งกฎกติกาชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ พร้อมทั้งตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน เป็นประธาน มีพระสงฆ์ ครู นักเรียน ชาวบ้านตามมาเป็นกรรมการ จำนวน 21 คน โดยมีบทบาทหน้าที่คอยดูแลรักษา โดยมีทลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนกฎกติกาชุมชน ได้แก่ ตักเตือน จับ ปรับ ดำเนินคดีทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4) รูปแบบการสร้างธนาคารปุ๋ยหมักและเมล็ดพันธุ์พืช คณะผู้วิจัยได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์จากศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ เพื่อขอเมล็ดพันธุ์พืชผักสวนครัวมาอบให้ชาวบ้านเพื่อนำเมล็ดพันธุ์พืช ผักไปปลูกในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วชาวบ้านจะนำเมล็ดพันธุ์มาคืนเข้าสู่ธนาคารเมล็ดพันธุ์ เพื่อให้ชาวบ้านที่ขาดเมล็ดพันธุ์พืช ผัก ได้มาเยี่ยมไปเพาะปลูกต่อ ส่วนการทำปุ๋ยหมักชาวบ้านที่เข้าไปทำการเพาะปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ ทั้ง 16 คน จะนำวัสดุที่มีในชุมชน เช่น ฟางข้าว ใบไม้ ปุ๋ยคอก กากน้ำตาล จุลินทรีย์ (EM) มาหมักในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ เพื่อให้ประชาชนได้ปุ๋ยหมักจากธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูก

สรุปและเสนอแนะ

ทุนทางวัฒนธรรมเป็นทรัพยากรที่สะสมอยู่ในระบบ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม วัตถุประสงค์ของรวมไปถึงแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านตามาที่ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมและช่วยกันสืบทอดและนำความรู้เผยแพร่ให้กับคนรุ่นหลังได้รู้ถึงการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ การปลูกป่า การบวชป่า การเลี้ยงศาลปู่ตา การทำความสะอาดแหล่งน้ำสาธารณะ เป็นต้น โดยชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ได้ร่วมกันก่อตั้งชุมชนขึ้นมาในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวล้วนแต่นำระบบวิถีชีวิตความเชื่อทางด้านวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นมาใช้เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีภายในชุมชนและยังเป็นการสอดแทรกแบบแผนการประพฤติปฏิบัติการอยู่ร่วมกัน การทำมาหากิน การดูแลรักษาสภาพแวดล้อมให้เกิดความสมดุล

งานวิจัยชิ้นนี้ยังได้สอดคล้องหลายแนวคิด เช่น แนวคิดอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นทางวัฒนธรรม และแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบที่สลับซับซ้อนทั้งหมดของลักษณะอันชัดเจนของจิตวิญญาณวัตถุ สติปัญญาและอารมณ์ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสังคมหรือหมู่คณะ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงเฉพาะเพียงศิลปะและวรรณกรรมเท่านั้นแต่หมายถึงฐานนิยมต่างๆ ของชีวิต สิทธิพื้นฐานต่างๆ ของมนุษย์ ระบบค่านิยมขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ วัฒนธรรมจึงแสดงให้เห็นได้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความดี ความงาม และความเจริญในชีวิตมนุษย์ซึ่งปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ และได้ตกทอดมาถึงเราในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าวไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุริรัตน์ เทมววรรณ (Temawathn, 2005) ศึกษาเรื่อง อัตลักษณ์และการนำเสนอภาพตัวแทนของการจัดการป่าชุมชนกรณีศึกษาเปรียบเทียบสองชุมชนต่างชาติพันธุ์ พบว่า ชุมชนปกากะญอซึ่งได้จำแนกป่าอีกประเภทหนึ่งคือ ป่าเสื่อมโทรมเพื่อเหตุผลของการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันในป่าแต่ละประเภท วิธีการจัดการของทั้งสองชุมชนได้นำเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาใช้โดยผ่านองค์กรชาวบ้าน มีการกำหนดกฎระเบียบขึ้นมา

เพื่อให้ทุกคนปฏิบัติเป็นกรอบในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ให้มีการใช้จนเสียสมดุลธรรมชาติ บั๊จจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน บั๊จจัยภายใน ได้แก่ ความเข้มแข็งขององค์กร ชาวบ้าน ความเข้มแข็งของวัฒนธรรม วิธีการผลิตและฐานะทางเศรษฐกิจและการเพิ่มขึ้นของจำนวน ประชากรภายในชุมชน ทั้งนี้ ชุมชนบ้านตามาไม่ได้ใช้กลไกผ่านวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อมาดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ การปลูกป่า และการทำบุญป่า การถอด บทเรียนจากความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ผ่านมาไปสู่ การวิเคราะห์ สังเคราะห์และวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมี ส่วนร่วม จนได้เกิดรูปแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ 4 รูปแบบดังได้กล่าวไปแล้ว ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุม

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการปฏิรูปประเทศไทยเกี่ยวกับการปฏิบัติฐาน ทรัพยากรเพื่อความยั่งยืนและเป็นธรรมของคณะกรรมการปฏิรูป (คปร.) (Law Reform Commission, 2011, pp. 217 – 232) ที่ได้กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรที่มุ่งแต่ประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจได้ทำลาย นิเวศและฐานชีวิตของสังคมอย่างรุนแรงจนยากฟื้นคืนได้ เป้าหมายการจัดการทรัพยากรจึงต้องเป็นไป เพื่อความยั่งยืนทางนิเวศประโยชน์สุขร่วมกันของสังคมอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อีกทั้งระบบการจัดการ ทรัพยากรของประเทศต้องเป็นไปแบบบูรณาการไม่แยกส่วน ให้ความสำคัญกับมิติคุณค่าของทรัพยากร ที่หลากหลาย เช่น มิติทางนิเวศ มิติทางวัฒนธรรม ไม่ด้อยไปกว่ามิติทางเศรษฐกิจ

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ทูทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของ ผู้คนทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศชาติและที่สำคัญที่สุด การนำทูทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ต้องผ่านกระบวนการแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่ การคิด การพูด การคุย การ ตัดสินใจ และการใช้ประโยชน์ร่วมกันของประชาชน เช่นเดียวกับชุมชนบ้านตามาที่ได้นำแนวคิดทูทาง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยการค้นหา แนวทางกระบวนการในส่วนต่างๆ มาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน จนได้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ในเชิงประจักษ์ที่เป็นรูปธรรมในการแก้ไขปัญหาในระดับชุมชน การใช้ทูทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานใน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยให้คนในชุมชนได้ใช้ฐานความรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและเป็น กลไกสำคัญที่เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนได้ปรับตัวอย่างสมดุลกับการเปลี่ยนแปลงของยุคสังคมในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัยนี้ ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐควรจัดให้มีการวิจัยฟื้นฟูอนุรักษ์ ประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา เนื่องจากปัจจุบันประเพณีภายในชุมชน กำลังจะสูญหาย เช่น วงกันตรึม การละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น รวมทั้งวิจัยและพัฒนาต่อยอดให้เกิดศูนย์ เรียนรู้ในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ที่มีความหลากหลายด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างเป็นพื้นที่ต้นแบบ ในการศึกษาดูงานในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Capital* (pp. 241 – 258). New York: Greenwood Press.
- Griswold, W. (2004). *Cultures and Societies in a Changing World*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Keawtep, K. & Hinwiman, S. (2008). *Theoreticians in Political Economy and Communication Studies* [In Thai: สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมืองและสื่อสารศึกษา]. Bangkok: Bhappim Press.
- Law Reform Commission. (2011). *Thailand Reorganization Proposal for Political Parties and Legal Voter* [In Thai: แนวทางการปฏิรูปประเทศไทย ข้อเสนอต่อพรรคการเมืองและผู้มีสิทธิเลือกตั้ง]. Nonthaburi: Office of Law Reform Commission of Thailand.
- Temawathn, S. (2005). Identity and representation of community forest management: A comparative study of two ethnic communities [In Thai: อัตลักษณ์และการนำเสนอภาพตัวตนของการจัดการป่าชุมชนกรณีศึกษาเปรียบเทียบสองชุมชนต่างชาติพันธุ์]. Master's Thesis, Geography Program, Graduate School, Chiang Mai University.
- Wanhanang, K. (2010). Social capital and knowledge management for self-sufficiency [In Thai: ทูทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง]. Doctoral Dissertation, Public Administration, National Institute of Development Administration.